

MUSİKİNİN TEMELİ OLAN “SES” İLE İLGİLİ KUR’AN-I KERİM’DE GEÇEN BAZI KAVRAMLARIN TESPİT VE TAHLİLİ

Serbülend ARPA¹

Özet

Bu makale, temel olarak çeşitli seslerin oluşmasına sebep olan bazı olay ve durumları ifade eden “dabh”, “dua-davet”, “ezan”, “hasis”, “karia”, “nidâ”, “sâhha”, “sarra-sarsar”, “savn”, “sayha”, “sûr-sûr’a üflenme” ve “zecra” gibi bir dizi Kur’ânî kavram ve kelimeyi alfabetik sırayla ele almaktadır. Makalede bu kavramların dilbilimsel kökenleri ve muhataplar üzerinde oluşturduğu etkiler incelenmekte ve bu kavramların ilm-i musikinin temelini oluşturan ses formları ile olan ilişkisi araştırılmaktadır. Bu amaçla söz konusu kavramlarla ilgili olarak klasik Kur’an tefsirlerinden elde edilen veriler analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur’ân, müzik, ses.

The Examination and Analysis of Some Concepts in Quran Related to the "Voice" the Basis of Music

Abstract

This article mainly deals with a set of Qur'anic words and conceptions pertaining to some occurrences causing different sounds such as *dabh*, *duâ/da'wa*, *adhan*, *hasîs*, *qâria*, *nidâ*, *sâkhha*, *sarra/sarsâr*, *savn*, *sayha*, *sûr* and *zajra* as mentioned in alphabetic order. Having examined lingual roots of these words and their psychological effects on audience, it seeks for relation of them to musical sound forms which are very central to the art of Music. In order to do that, it analyzes findings came up in classical exegesis of Qur'an in regard to these terms.

Key words: Qur'an, music, sound.

GİRİŞ

Ses, titreşen cisimlerin etkisiyle meydana gelen dalgaların işitme organı üzerinde meydana getirdiği duyum olarak tanımlanır.² Arapçada bu kelimenin karşılığı en geniş anlamda *savn* (صَوْت) olarak kullanılır.

¹ Dr. Serbülend Arpa, serbulentarpa@hotmail.com

² Önen, Ufuk, *Ses Kayıt ve Müzik Teknolojileri*, Çitlembik Yay., İstanbul, 2007, s. 21.

sözcüğüdür. İbn Manzûr bu kelimenin ilk anlamı olarak *cers* sözcüğünü verir. Cers ise duyulabilen ses demektir. İbn Manzur, daha sonra *savt* sözcüğünün başta *nida* olmak üzere bir çok anlamlarından bahseder.³ Nidâ ise insan ağzından belirli bir muhataba duyurulmak üzere çıkan sestir. Arapça sözlük yazarlarından İsfahânî, bu kelimeyi “iki cismin birbirine vurulması sonucunda ortaya çıkan sıkışık hava” olarak tanımlar.⁴

İnsanın duyum eşliğinde olan her şey, onunla iletişime geçilmesinde önemli bir faktör oluşturur. İnsan, duyularıyla algılayabildiğine tepki verir. Tepki verilen şeyler de duyulanabilen şeylerdir.

Kur’an her şeyden önce bir hitaptır. Bir hitabın insan üzerinde etkili olabilmesi ancak duyularla algılanabilmesi ile mümkün olur. Beş duyu organından biri olan kulağın (işitmenin) Kur’an’a muhatabiyet bakımından çok önemli bir yeri vardır. Kur’an’ın insana hitap etmesi,⁵ vahiy ile ses arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koyar.

Sesi algılayanın nasıl tepki verdiği o sesin mahiyetine göre değişiklik arz eder. Örneğin fısıltı, feryat, hırıltı, uğultu, hışırtı, gürültü, bağırtı, çığlık, nida, çağrı vb. ses formlarının insanlar üzerinde farklı tepkilere yol açacağı muhakkaktır. Hatta bu tepkiler insandan insana farklılık gösterecektir. Kur’an, muhataplar üzerinde farklı anlam ve duygular oluşturabilmek için farklı bağlamlarda bu formlara yer vermiştir. Hatta yer yer bu ses formları karşısında muhatapların nasıl tepkiler verdiğine de temas etmiştir.

Bu çalışmamızda bazı ses formlarının Kur’an’da nasıl işlendiğini ele alacağız. Sesle ilgili bazı kelime ve kavramların insan psikolojisi üzerindeki tesirlerine Kur’an’ın bakış açısının ne olduğunu, bağlamlarıyla birlikte ve tefsir geleneğinde yapılan çeşitli yorumlar çerçevesinde araştıracağız.

Türkiye’de dini musiki alanında yapılan çalışmalarda bu konuya dolaylı bir şekilde temas edilmiş ise de Kur’an ile musikinin temelini oluşturan “ses” arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan müstakil bir araştırmaya rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Kur’an’da ses kavramı ile şu ya da bu şekilde ilgili olan bütün kavramları incelemek daha uzun bir araştırmanın konusu olabileceğinden biz bu makalede sadece tespit ettiğimiz belirli kelimeleri/kavramları incelemeyi uygun bulduk. Bu kelimeleri Kur’an’daki öncelik sırasına göre değil Türkçe’deki alfabetik sıralamaya göre ele aldık. Bu kelimeler şunlardır: “Dabh”, “dua-davet”, “ezan”, “hasis”, “karia”, “nidâ”, “sâhha”, “sarra-sarsar”, “savt”, “sayha”, “sûr-sûr’a üflenme” ve “zecra”. Bunların dışında Kur’an’da yer alan ve ses ile ilgili olan “kırae”, “kelam”, “zikr”, “tilavet”, “vahy”, “sem’i”, “cehr”, “tağa”, “haft” gibi başka bir çok kelime ve kavramın incelenmesini ve farklı disiplinler açısından değerlendirilmesini ise başka

³ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrem, *Lisânu’l-‘Arab*, “s-v-t” md., Dar-u Sadir Beyrut, 1990, c. 4, s. 2521.

⁴ İsfahânî, Râgıb, *Müfredât-u Elfâzi’l-Kur’ân*, “s-v-t” md., çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İst., 2010, s. 879.

⁵ Kesler, Muhammed Fatih, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygambere Hitaplar I*, AÜİFD, c. 18, sayı 2, yıl. 2002, s. 92; Kesler, Muhammed Fatih, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygambere Hitaplar II*, AÜİFD, c. 19, sayı 1, yıl. 2003, s. 36.

çalışmalara bırakıyoruz.

1. DABH (ضَبْحٌ)

Dabh, sözlükte; “koşma, koşarken nefes nefese kalma, atın koşarken çıkardığı ses/hırıltı, ateş ya da güneşin bir şeyin rengini değiştirmesi/siyahlaştırması/yakması, bronzlaşma, tilki sesi” gibi anlamlara gelir.⁶ Bu kelime Kur’an’da sadece Adiyât suresinin ilk ayetinde geçer. Bu ayette⁷ *dabh* (ضَبْحٌ) kelimesinin “atın nefes sesleri” anlamına geldiğini ifade eden İsfahânî, tilki sesini ifade eden *dubâh* (ضَبَّاحٌ) kelimesine benzetme yapılarak böyle denildiğini aktarmıştır.⁸

Müfessirlerin çoğu kelime anlamından hareketle bu ayete “Allah yolunda hırıltı çıkararak koşan atlar” anlamını vermiştir.⁹ Sözelimi Katâde, ayetteki *dabh* sözcüğüne “koşan atlardan çıkan hırıltı sesi”; Ferrâ, “koşmakta olan atların nefes alıp verirken çıkardıkları ses” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁰ Aynı görüşü paylaşan Râzi, muhtemel bazı itirazlara cevaben olsa gerek, *dabh* kelimesinin kişneme sesi anlamına gelmediğini özellikle vurgular.¹¹ Elmalılı Hamdi Yazır bu kelimenin atların koşu esnasındaki nefeslerinin sesleri anlamına geldiğini, *sahîl* kelimesi ile karşılanan kişneme sesi veya atın yemi ve sahibini gördüğü zaman çıkardığı *hamhame* (genizden ses getirme) sesi olmadığını, hızlı nefes alıp vermekten kaynaklanan bir *harıltı* ve *hohlama* olduğunu ifade etmiştir.¹² Ayrıca Elmalılı *dabhın*, yalnızca koşan at veya köpeğe mahsus bir ses olduğunun söylendiğini de aktarmıştır.¹³

Her ne kadar İslâm’ın ilk devirlerinde Arabistan’da at deveden daha az kullanılsa da ata binmek zenginlik ve üstünlük alameti olarak görülürdü.¹⁴ Âl-i İmrân 14. ayette atların; *nefsin şiddetle arzuladığı süsler*¹⁵ olarak tanımlanması ve Enfâl 60. ayette savaş atlarının hazırlanmasının teşvik edilmesi¹⁶ bunun en açık delili olarak yorumlanabilir. Ayrıca Hz. Muhammed’in kıyamete kadar

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., “d-b-h” md. s. 889.

⁷ “وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا”, “And olsun ses çıkararak harıl harıl koşan (at)lara...” (Âdiyât 100/1).

⁸ İsfahânî, a.g.e., s. 889.

⁹ İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, c. 15, Çağrı Yayınları, İst., s. 8574-8576.

¹⁰ Râzi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb*, Akçağ Yay., c. 23, s.343; İmam Kurtubi, el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an, c. 19, Buruç Yay., s. 279.

¹¹ Râzi, Fahrüddin, c. 23, s. 343.

¹² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yay. Trs., c. 9, s. 377.

¹³ Yazır, a.g.e.

¹⁴ Halaçoğlu, Yusuf, “At” md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., y. 1991, c. 4, s. 28-31.

¹⁵ “Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, *salma atlar*, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”

¹⁶ “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”

atların altında hayır olduğunu ifade etmesi¹⁷ diğer bir ifadeyle İslâm'ın yayılıp yerleşmesinde at yetiştirme çalışmalarını teşvik etmesi önemli olan diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görülen o ki atlar Arapların sosyal hayatlarının içindedir ve atlarla ilgili konulara hiç de yabancı değillerdir. Bu sebeple Kur'an'ın atın koşarken çıkardığı ses olan *dabh* sözcüğüne yer vermesi, vahyin ilk muhataplarından olan Arap toplumunda karşılığı olan ve anlamlandırabildikleri bir şeye tekabül eder ki bu da Kur'an'ın hitabını güçlendiren ve insanlar üzerindeki tesirini arttıran önemli bir unsur olarak yorumlanabilir.

2. DUA - DAVET (دُعَاةٌ)

Dua (دُعَاةٌ) kelimesi, “çağırma, seslenmek, nida, teşvik etmek, istemek; yardım talep etmek” manasındaki *da'vet* ve *da'vâ* kelimeleri gibi mastar olup, “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz” anlamında isim olarak da kullanılır.¹⁸ Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri *sözlü* veya yazılı olarak dile getiren metinlere de *dua* denilir.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de türevleri ile birlikte iki yüz sekiz yerde²⁰ geçen *dua* kelimesi; Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme, *çağırma*, *seslenme*, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır.²¹ Ayrıca tövbe, istiğfar gibi kulun Allah'a yönelişini ve O'ndan dileklerini ifade eden çok sayıda âyet de geniş anlamda *dua* ile alâkalıdır.²²

Mukâtil b. Süleyman *dua* kelimesinin altı şekilde tefsir edileceğini aktarırken bu kelimeye; nida (seslenmek, yüksek sesle çağırma, davet etmek) anlamlarının da verilebileceğini ifade eder²³ ve bazı ayetleri örnek olarak verir.²⁴

İsfahânî, *dua* (دُعَاةٌ) ve *nida* (نِدَاءٌ) kelimelerinin anlamlarının birbirine benzediğini ifade ettikten sonra bu iki sözcüğün bazen birbirinin yerine kullanıldığını söyler²⁵ ve Bakara 171. ayeti delil olarak

¹⁷ Buhârî, “Menâkıb”, 28.

¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., “d-a-v” md.; el-İsfahânî, Râgıb, “d-a-v” md., s. 549, 550.

¹⁹ Cilacı, Osman, “Dua” md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

²⁰ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Dar-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Trs., s. 257-260.

²¹ Parlatır, Selahattin, “dua” md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

²² Çağrıncı, Mustafa, “dua” md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

²³ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, “dua” md., İşaret Yay., İst., s. 377-381.

²⁴ Kamer 54/10: “Nihayet o da Rabbine, ben gerçekten mağlup oldum. Hemen nusretini ver/bana yardım et! diye *dua etti* (nida etti/seslendi).”; Kamer 54/6: “Münâdinin bilinmedik bir şeye *dua edeceği* (nida edeceği/yüksek sesle çağıracağı/davet edeceği) o gün...”; İsrâ 17/52: “Size *dua edeceği* (size nida edeceği/seslenip sizi çağıracağı -ki çağırarak olan israfîl'dir-) gün, O'nun hamdine icabet edeceksiniz.”; Rûm 30/52: “*Duayı* (nidayı/çağırma/daveti) sağırlara işittiremezsin.”; Fâtır 35/14: “Onlara *dua etseniz* (nida etseniz/yüksek sesle seslenseniz/çağırırsanız), *duanızı* (nidanızı/seslenmenizi/çağırmanızı) işitmezler.”

²⁵ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “dav” md., s. 549, 550.

gösterir.²⁶

Râzi; Ahfeş, Zeccâc ve İbn Kuteybe'nin bu ayette geçen *dua* kelimesine *bağırma* anlamını verdiklerini, “kâfirleri hakka davet eden kimse, bağırana kimseye benzer” görüşünde olduklarını zira kâfirlerin sesi duymalarına rağmen ne denildiğini anlayamadıklarından bu anlamı verdiklerini nakleder.²⁷

Yine Râzi, İbn Zeyd'in şöyle dediğini aktarır: “Kâfirlerin putlara *duâ* etmeleri, çobanın dağda bağırıp çağırması gibidir. Çünkü o çoban, kendi sesinin yankısından başka hiçbir şey duymaz. Kâfirler de böyledir. Onlar da putlara seslendiklerinde, kendi telâffuzlarının gürültü ve sesinden başka bir şey duymazlar.”²⁸

Elmalılı, bu ayetteki *dua* kelimesinin *kuru ses* anlamına geldiğini ve kâfirlerin sadece “hay! huy! sesine, kuru gürültülere, çan seslerine, kaval sesine” kulak verip haykıran hayvana benzetildiğini ifade eder.²⁹

Kur'an'da *duâ* kelimesi ile birlikte işitme, duyma ve sağırılıktan bahsedilen ayetler³⁰ incelendiğinde bu kelimenin yukarıda zikredilen anlamların hangisini taşırsa taşırsın ses ile doğrudan ilişkili olduğu görülür. Örneğin Âl-i İmrân 38. ayetteki Zekeriyâ'nın duası³¹ ya da İbrahim 39. ayetteki İbrahim'in duası³² *yalvarma-yakarma* anlamında kullanılmıştır ve bu *duaları işitene* (rabbe) sesli olarak yapılmıştır. Neml 80. ve Rûm 52. ayetlerde geçen³³ *dua* kelimesi ise *davet* anlamında kullanılmıştır. Ayete göre ölümler ve sağırılar bu daveti işitemezler. Buradan hareketle söz konusu davetin sesli olarak yapıldığı ve ayette geçen davetin sestem bağımsız düşünülmemeyeceği sonucu çıkartılabilir.

3. EZAN (أَذَانٌ)

“*E-z-n*” (أذن) kelimesinden türeyen *ezan* (أَذَانٌ), sözlükte “bildirmek, duyurmak, seslenmek, çağırıda bulunmak, ilân etmek” manasında bir mastardır.³⁴ Aynı kökten gelen ve *kulak* anlamına gelen

²⁶ “... كَمَثَلِ الَّذِي يَتَعَقُّ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ...” ... çağırmadan veya bağırmadan başkasını duymayan...”

²⁷ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 4, s. 208-209.

²⁸ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 4, s. 209.

²⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c.1, s. 486.

³⁰ Bakara 2/171: (... دُعَاءَ إِلَّا بِمَا لَا يَسْمَعُ...); Al-i İmrân 3/38: (... إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ...); A'raf 7/198: (... وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا...); Enbiya 21/45: (... وَلَا يَسْمَعُ الصَّمَّةُ الدُّعَاءَ...), Şuarâ 26/72: (... هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ...); Neml 27/80, Rûm 30/52: (... وَلَا تُسْمِعُ الصَّمَّةُ الدُّعَاءَ...); Fâtır 35/14: (... أَنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ...).

³¹ “Orada Zekeriyâ Rabbine dua etti: “Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin” dedi.”

³² “Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.”

³³ “(إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصَّمَّةَ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ)” “Sen ölümlere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara daveti duyuramazsın.”

³⁴ İbn Manzûr, a.g.e., “ezn” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “ezn” md., s. 111.

üzün (ؤؤ) kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da 15 ayette 17 kere geçmektedir.³⁵ *Ezan* kelimesi Kur'ân'da bir yerde "bildiri, ilâm" manasında geçerken³⁶ terim anlamında ezana nidâ kökünün türevleriyle iki ayette³⁷ işaret edilmiştir.³⁸ *Ezan*, sözlük anlamında ve çeşitli fiil kalıplarıyla yedi ayette,³⁹ *müezzin* de "çağrıcı, tellâl, ünleyici" manasında iki ayette⁴⁰ yer almaktadır.⁴¹

Mukatil b. Süleyman, *ezan* kelimesinin; "duyurmak, işitmek, işittirmek, dinlemek, ilan etmek" ve "yüksek sesle seslenmek, bağırarak" anlamlarında iki şekilde tefsir edilebileceğini ilgili ayetlerden⁴² örnekler vererek açıklar.⁴³

Râzi, Tevbe suresinin 3. ayetinde geçen *ezan* kelimesinin "ilâm" ve "bildirmek" anlamlarına geldiğini, namaz ezanının da bu anlamı taşıdığını ifade eder.⁴⁴ Râzi'ye göre bu ayetin manası şöyledir: "Bu, Allah ve Rasulünden sâdır olup insanlara ulaşan bir bildiri, bir ilamdır".⁴⁵

Elmalılı, ayette geçen *ezan* kelimesini, *üzün* (kulak) kelimesi ile ilişkilendirerek "duyuru", "her sınıf insanın kulağına sokulacak olan ilan" ve "ilâm" olarak tefsir eder.⁴⁶

Türk din musikisinde bestesiz cami musikisi formları arasında yer alan *ezan*⁴⁷ ise terim olarak farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder.⁴⁸ Diğer bir ifadeyle *ezan*, Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in hak bir elçi olduğunu bildiren, mü'mini ibadete ve bunun neticesinde kurtuluşa davet eden, sadece insan sesiyle icra edilen, İslam'ın sembollerinden biridir.⁴⁹ Terim anlamının "bildirmek", "duyurmak", "seslenmek", "çağrıda bulunmak", "ilân etmek" gibi anlamları da içermesi ve bu anlamlarda Kur'an'da kullanılması, hicri 1.

---

³⁵ Bakara 2/19; Nisa 4/119; Mâide 5/45; Araf 7/179,195; En'am 6/25; Tevbe 9/61; Hâkka 69/12; İsrâ 17/46; Lokman 31/7; Kehf 18/11,57; Fussilet 41/5,44; Nûh 71/7.

³⁶ Tevbe 9/3.

³⁷ Mâide 5/58; Cum'a 62/9.

³⁸ Çetin, Abdurrahman, "Ezan" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

³⁹ Bakara 2/279; A'râf 7/167; Hac 22/27.

⁴⁰ A'râf 7/44; Yûsuf 12/70; a.g.m.

⁴¹ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 26.

⁴² Birinci şekildeki anlamlandırma: "...ve Rabbini dinleyip *ezinet* (Rabbinin buyruğunu dinleyip/Rabbine boyun eğip) haklandığı (kendisine yakışanı yapıp Rabbine itaat ettiği) vakit..." (İnşıkak 84/2); "Sana *ezan verimiz* (sana duyururuz) ki: Bizden şahid yok." (Fussilet 41/47). İkinci şekildeki anlamlandırma: "Bunun üzerine aralarında bir *müezzin* (cennet ile ateş arasında bir münâdi), "Allah'ın laneti zalimler üzerine olsun" diye *ezan verir* (nida eder/bağırır/seslenir).", (Arâf 7/44); "Sonra bir *müezzin* (bir münâdi), Ey kabile! Siz muhakkak hırsızınız, diye *ezan verdi* (nida etti/bağırır/seslendi).", (Yûsuf 12/70); "İnsanlar içinde *ezan ver!* (nida et/bağır/seslen)" (Hac 22/27).

⁴³ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., s. 341-342.

⁴⁴ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 11, s. 406.

⁴⁵ Er-Râzi, a.g.e.

⁴⁶ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c.4, s. 268.

⁴⁷ Özcan, Nuri, "ezan" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

⁴⁸ Çetin, Abdurrahman, "ezan" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

⁴⁹ Koca, Fatih, *Ezanı Güzel Okumayı Öğrenme Hususunda Bir Çalışma (Kalıp Ezan Çalışması)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 56:2, y. 2015, s. 133.

ya da 2. yıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan ezanın⁵⁰ o günkü Medine toplumunda karşılığı olan bir ilan/çağrı yöntemi olduğuna işaret eder. Bu kavrama Kur'an'ın yer vermesi ise ilan yönteminin ses ile ilgili olması açısından önemlidir.

4. HASİS (حَسِيسٌ)

“*H-s-s*” (حسس) kelimesinden türeyen *hasis* (حَسِيسٌ) sözlükte “duygulu, hassas, duyarlı, fısıltı, gizli ses, hışırtı, yanmakta olan ateşin çıkardığı ses, uğultu” anlamlarına gelmektedir.⁵¹ *H-s-s* (حسس) kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an'da altı yerde geçer.⁵² Mukatil b. Süleyman bu kelimelerin dört şekilde anlaşılabilirliğini aktarırken Enbiyâ suresinin 102. ayetinde geçen *hasîs* kelimesinin⁵³ de *savt/ses* manasında kullanıldığını ifade eder.⁵⁴

İsfahânî, *hasis* kelimesinin *hareket* anlamında olduğunu ifade ederek aynı ayete; “Cehennem (alevlenme) *hareketini iştmezler*” anlamını verir.⁵⁵ Ancak İsfahânî'nin, hareketin *iştirilmesi* için bu hareketin ses çıkaracak unsurları taşıması gerektiğini ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Zira ayette geçen *iştmezler* (لَا يَسْمَعُونَ) ifadesinin, ses çıkaracak ve iştilecek bir hususun olduğuna delalet etmesi gerekir.

Sesin, mahiyeti itibarıyla bir tür cisim olduğunu ileri sürenler “her fail ve mef’ulün cisim olduğu” kuralından hareketle sesin kendisini duymamız/iştmemiz için faaliyette/*harekette* bulunduğunu ileri sürerler.⁵⁶ Onlara göre mûsiki nağmeleri bizi harekete geçirir, mûsikisi olmayan sesler/gürültüler ise sıkıntı verir.⁵⁷ Bu bağlamda değerlendirdiğimizde “ses” ile “hareket” arasında da doğrudan bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Razi, *hasis* kelimesine “hissedilen ve duyulan ses, fısıltı” anlamını vererek aynı ayetin “onun *gizli sesini* bile duymazlar” anlamında olduğunu ifade eder.⁵⁸

Elmalılı, aynı ayette geçen *hasis* kelimesine *uğultu* anlamını verir ve ayeti şöyle tefsir eder: “Böyle kendilerine en güzel haslet takdir edilmiş, övgüye layık kullar, cehennemden öyle uzaktırlar ki *uğultusunu* bile duymazlar ve bunlar canlarının istediği şeyler içinde temellidirler.”⁵⁹

Her ne kadar Enbiya 102. ayette geçen ve cehennemden gelen ses/sesler olarak anlayabileceğimiz bu uğultuyu insanların bir kısmı duymasa da bir kısmının duyacağı açıktır.

⁵⁰ Çetin, Abdurrahman, a.g.e.

⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., “hss” md.; el-İsfahânî, Râğıb, a.g.e., “hss” md., s. 391.

⁵² Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., (h-s-s) md.

⁵³ (لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا), “Onlar onun *hasisini* (ateşin sesini) dahi iştmezler ve onlar canlarının/iştahlarının çektiği şeyler içinde muhalledirler/sürekli kalacaklardır.” (Enbiyâ 21/102).

⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., s. 169.

⁵⁵ el-İsfahânî, Râğıb, a.g.e., “hss” md., s. 391.

⁵⁶ Hökelekli, Hayati, “duyu” md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.

⁵⁷ Hökelekli, a.g.e.

⁵⁸ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 16, s. 239.

⁵⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 5, s. 465.

Kendileri için Allah tarafından en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar yani cehennemden uzaklaştırılmış olanlar bu tür korkunç sesleri duymayacaklardır.⁶⁰ Ancak aynı surenin 103. ayetinde geçen büyük korkuyu (*fezeu'l-ekber*) yaşayacak olanlar bu sesi duyacaklardır. Zira Kur'an'da kıyamet sahneleri anlatılırken veya cehennem tasvirleri yapılırken sesin dehşete düşürücü özelliğine de yer verildiğini ve insan psikolojisine etkileri açısından sesin bu özelliğinden yararlandığını görmekteyiz.⁶¹

5. KARI'A (الْقَارِعَةُ)

K-r-'a (قرع) kökünden türeyen *kari'a* (قَارِعَةٌ) sözlükte “bir şeyi diğer şeyin üzerine vurmak, dövmek, çarpmak, güçlü yıkım, şiddetli inme, musibet, kıyamet” anlamlarına gelmektedir.⁶² Aynı kökten gelen *mikra'a* (مِقْرَعَةٌ), “(kapı) tokmak(ğı)” anlamına gelir. *El-karia* (القَارِعَةُ) kelimesi Kur'an'da beş yerde geçmektedir.⁶³

İsfahânî, *kar'u* (قَرُعٌ) kelimesinin “vurmak, dövmek” anlamına geldiğini aktardıktan sonra Kari'a suresinin ilk ayetlerini nakleder.⁶⁴ “Çarpma”, “vurma” ve “yıkım” anlamlarına geldiğini ifade ettiğimiz bu kelimenin “ses” ile yakın irtibatının olduğunu müfessirlerin çoğu açıkça dillendirmezler. Ancak Elmalılı, bu kelimenin kökünü açıklarken “şiddetli bir ses çıkaracak derecede kuvvetle dayanıp çarpmak” anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁵ Bu yaklaşım kanaatimize göre isabetlidir. Zira “çarpma” ve “vurma” anlamlarına gelen bir kelimeyi sestten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Her ne kadar bu kelimenin kök anlamlarını incelediğimizde ses ile doğrudan ilgili anlamına rastlamasak da sonuçları itibarıyla ses ile bir bütünlük arz ettiğini ifade edebiliriz. Sözelimi bu kelimenin “çarpma”, “yıkım” ve “kıyamet” anlamlarını; “şiddetli çarpma sesi”, “yıkım gürültüsü/çatırtısı”, “kıyamet uğultusu” şeklinde anlamak daha isabetli olacaktır. Diğer taraftan bu kelimenin kıyameti işaret ettiği yönünde müfessirlerin çoğunun ittifak halinde olduğunu söylememiz gerekir. Kıyametin sesle olan ilişkisine ileride değineceğiz.

6. NİDÂ (النِّدَاءُ)

Nidâ (نِدَاءٌ) sözlükte “mücerret ses, sesi yükseltmek, sesin zuhuru (aşık olması ya da ortaya çıkması), çağrı, feryat” anlamlarına gelmektedir.⁶⁶ *Nidâ* kelimesi kök ve türevleriyle birlikte

⁶⁰ Enbiya 21/101.

⁶¹ Özellikle “sayha”, “sahha” ve “sûr” kavramları incelenirken sesin korkutucu, dehşet verici özelliğine yer verilmiştir.

⁶² İbn Manzûr, a.g.e., “k-r-'a” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “k-r-'a” md., s. 1200.

⁶³ Ra'd 13/31, Hâkka 69/4, Kâria 101/1,2,3; Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 543.

⁶⁴ “Vurmak/dövmek. Nedir o vurmak!”, (Kâria 101/1,2); el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “k-r-'a” md., s. 1200.

⁶⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 9, s. 385.

⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., “n-d-e” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “n-d-e” md., s. 1431.

Kur'an'da 53 yerde geçer⁶⁷ ve tamamı ses ile ilgili değişik anlamlar taşır.

İsfahânî, *nidâ* (النِّدَاءُ) kelimesinin “yüksek ses, ortaya çıkan ses” anlamında olduğunu ifade eder ve Kur'an'da aynı kökten gelen diğer kelimelere⁶⁸ “bağırma, çağırma, ünleme, ezan, meclis, cömertlik” gibi anlamlar verir.⁶⁹

Bu kelimenin kök ve türevleri itibarıyla verilen anlamlarını şu maddeler altında toplayabiliriz:

- a. Ses, seslenme⁷⁰
- b. Yalvarma, niyaz, dua, yakarış⁷¹
- c. Bağırma⁷²
- d. Feryat etme⁷³
- e. Çağırma, davet etme⁷⁴
- f. Toplantı, meclis⁷⁵

Ayetlerde bu maddelerden yalnızca “toplantı, meclis” anlamında kullanım yeri olanlar hariç diğerlerinin doğrudan sesle ilgili olduğu görülmektedir. Ancak İsfahânî'nin meclis ve toplantının da sesle ilgili olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Ona göre; başkasıyla birlikte oturma/mücâlesenin *nida* sözüyle ifade edilmesi, mecliste/toplanılıp oturulan yerde, konuşma ve sohbet edilmesinden dolayıdır.⁷⁶

Aynı kelimenin tefâül vezni olan ve karşılıklı bağırışıp çağırışmak anlamına gelen *tenâd*, Kur'an'da “*yevmü't-tenâd*” (يَوْمُ النَّادِ) şeklinde terkip halinde kullanılır. Râzi, *tenâd* gününün, kıyamet anlamına geldiği hususunda müfessirlerin ittifak ettiklerini aktarır. Kıyamet gününün bu kelimeyle adlandırılışının sebeplerini sayarken; cehennemliklerin cennetliklere *seslenmesinin*⁷⁷ ve cehennemin *dehşetli sesinin* duyulmasının da murad edilmiş olabileceğini ifade eder.⁷⁸

---

⁶⁷ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 691.

⁶⁸ Örneğin Bakara suresi 2/171. ayette geçen “*nidâen*” (نِدَاءٌ) kelimesine “bağırma, mücerret ses”, Şuarâ suresi 26/10. ayette geçen “*nâdâ*” (نَادَى) kelimesine “kendisinden anlamın anlaşıldığı mürekkep (söz)”, Maide suresi 5/58. ayette geçen “*nadeytüm*” (نَادَيْتُمْ) kelimesine “namaza çağrı (ezan)” vb.

⁶⁹ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “n-d-e” md., s. 1431.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/39; A'râf 7/22, 43, 44, 46, 48, 50; Hûd 11/42,45; Meryem 19/3, 24, 52; Tâ-Hâ 20/11; Şu'arâ 26/10; Neml 27/8; Kasas 28/30, 46; Sâd 38/41; Fussilet 41/47; Zuhruf 43/51, 77; Kâf 50/41; Hadîd 57/14; Kalem 68/21, 48; Nâzi'ât 79/16.

⁷¹ Meryem 19/3; Enbiyâ 21/76, 83, 87, 89; Sâffât 37/75.

⁷² Bakara 2/171; Mü'min 40/10, 32; Hucurât 49/4; Nâzi'ât 79/23.

⁷³ Sâd 38/3.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/193; Mâide 5/58; Kehf 18/52; Kasas 28/62, 65, 74; Fussilet 41/44; Kâf 50/41; Kamer 54/29; Cum'a 62/9.

⁷⁵ Meryem 19/73; Ankebût 29/29; Alak 96/17.

⁷⁶ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “n-d-e” md., s. 1431.

⁷⁷ Araf 7/44.

⁷⁸ Er-Râzi, Fahrudin, a.g.e., c. 19, s. 291-292.

7. SÂHHA (الصَّاحَّةُ)

S-h-h (صَحِخ) kelimesinden türeyen *sâhha* (الصَّاحَّةُ) sözlükte “nutuk sahibinin şiddeti, şiddetli ses, şiddetinden dolayı kulakları sağır eden sayha, kulaklara çarpan, çıgılık” anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ *Sâhha* kelimesi Kur’an’da sadece bir yerde geçer.⁸⁰

İsfahânî, Abese Suresi 33. ayette geçen “sâhha” kelimesiyle En’am Suresi 33. ayette geçen “sûr’un üfürüleceği gün” arasında bir bağlantı kurar.⁸¹ Zira her iki ayette kıyametten bahsedilmektedir. Bu sebeple kulakları patlatırcasına sağır edecek ses, sûr’dan çıkan ses olmalıdır.

Mukatil b. Süleyman, *sâhha* (الصَّاحَّةُ) kelimesini; “herkes tarafından duyulan ses/sayha” olarak tefsir eder.⁸²

Zemahşerî, bu kelimenin sûra üfürülmesi anlamında mecazen kullanıldığını ifade eder. Zira insanlar sûra üflendiğini dinleyip anladıklarında kaçışmaya başlarlar.⁸³ Kulakların patlaması işitemeyecekleri anlamına gelir.

Râzi, *sahh* (صَح) kelimesinin Arapçada “dürtmek”, “vurmak” ve “yarmak” anlamlarına geldiğini ifade ettikten sonra müfessirlerin *sâhha* ile kıyamet *sayhasının*, yani sûra son üflenişin kastedildiğini ifade ettiklerini nakleder. Râzi’ye göre *sâhha*, “müthiş sesiyle kulaklarına çarpan” demektir.⁸⁴

Elmalılı, *sahh* (صَح) kelimesinin “demir ve taş gibi katı ve pek bir şeyi, içi boş olmayan yine öyle dolgun bir şeye çarpmak” anlamına geldiğini bu kelimedenden türeyen *sâhha* (الصَّاحَّةُ) kelimesinin “şiddetle çarpan” demek olduğunu ifade eder. Şiddetle çarpılan kayanın çarpıldığı sırada ses çıkarmasına da *sahh* ve o sese *sâhha* denildiğini aktarır.⁸⁵

8. SARRA (صَرَّةٌ) - SARSAR (صَرَصَر)

S-r-r (صَرر) kökünden gelen *sirru* (الصَّرُّ) kelimesi “şiddetli soğuk, soğuk ve uğultulu esen rüzgâr” anlamlarına gelir. *Sarra* (صَر) ve aynı kökten gelen *sarsara* (صَرَصَر) kelimeleri benzer anlamlarının yanında “gıcırdamak, ses çıkarmak, cıvıldamak, ötmek” anlamlarına gelir.⁸⁶ Kök ve

⁷⁹ İbn Manzûr, a.g.e., “s-h-h” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-h-h” md., s. 844.

⁸⁰ Abese 80/33.

⁸¹ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “shh” md., s. 844.

⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan, 2003, c. 3, s. 453.

⁸³ Zemahşerî, Carullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil fi Vücuhi’t-Te’vil*, Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, h.1407, c. 4, s. 705.

⁸⁴ Er-Râzi, Fahrudin, a.g.e., c. 22, s. 514-515.

⁸⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 8, s. 539-540.

⁸⁶ İbn Manzûr, a.g.e., “s-r-r” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-r-r” md., s. 852.

türevleriyle birlikte bu kelime Kur'an'da dokuz yerde geçer.⁸⁷ Bunlardan üçü *sarsara* (صَرْصَر) formundadır.⁸⁸

Mukatil b. Süleyman, Zâriyât Suresi 29. ayette geçen *sarra* (صَرَّة) kelimesinin “sayha (bağırıtı, çığlık)” anlamına geldiğini aktarmıştır. Ona göre bu ayet şu şekilde anlaşılmalıdır:

“Bunun üzerine karısı, bir *sarre* içinde (bir sayha ile/bir çığlık atarak) ilerledi...”⁸⁹

Kuran'da diğer ayetlerde geçen bu kelimeye müfessirlerin çoğu “şiddetli soğuk, soğuk esen rüzgâr” anlamını verseler de Zâriyât 29. ayetinde geçtiği haliyle bu kelimenin *ses* ile ilgili bir anlamda olduğu hususunda adeta fikir birliği içindedirler. Zemahşerî aynı ayette geçen *sarra* kelimesinin *sayha* (*bağırıtı*) anlamda oluşunu söylerken⁹⁰ Râzi de bu kelimenin *sayha*, *çığlık içinde* manasında olduğunu ifade eder.⁹¹ Aynı şekilde Elmalılı da bu kelimeye *haykırma*, *aaa... diye iç geçirme* anlamını verir.⁹²

Sarsar (صَرْصَر) kelimesi sözlükte “çığlık atmak, yüksek *ses*le bağırarak, sert *ses* çıkartmak, uğultu çıkarmak, soğuk” anlamlarına gelir.⁹³ Kur'an'da geçtiği üç ayette *ses* ile ilgili kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu ayetlerde “rüzgar”, “fırtına” anlamına gelen *riyh* (ريح) kelimesiyle beraber kullanılması dikkat çekicidir.

“Ad (kavmi) ise azgın, uğultulu bir fırtına ile (وَأَمَّا عَادُ فَاهْلَكُوا بِرِيحِ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ) helak edildiler.”⁹⁴

“Onlara uğultulu bir rüzgâr gönderdik... (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً...)”⁹⁵

“Biz onlara uğultulu bir rüzgâr gönderdik... (إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً...)”⁹⁶

Mukatil b. Süleyman, bu ayetlerin tamamında geçen *sarsar* (صَرْصَر) kelimesine “soğuk” anlamını verirken⁹⁷ kelimenin köküne verdiği “sayha (*ses*, bağırıtı, çığlık)” anlamından ayrıldığı görülmektedir.

Zemahşerî, Fussilet 16. ayette geçen bu kelimeye “esme(yle çıkan) *ses*”⁹⁸, Hâkka 6. ayette “şiddetli *ses*”⁹⁹ anlamlarını verirken Kamer 19. ayette geçen bu kelimeyle ilgili her hangi bir izahta

⁸⁷ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 407.

⁸⁸ Hâkka 69/6; Fussilet 41/16; Kamer 45/19.

⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, c. 3, s. 278; *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 178-179.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf an Gavâmîzi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, h. 1407, c. 4, s. 402.

⁹¹ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 20, s. 366-367.

⁹² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 7, s. 260.

⁹³ İbn Manzûr, a.g.e., “srr” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “srr” md., s. 852.

⁹⁴ Hâkka 69/6.

⁹⁵ Fussilet 41/16.

⁹⁶ Kamer 45/19.

⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2003, c. 3, s. 163, 298, 392.

⁹⁸ Zemahşerî, a.g.e., c.4, s. 193.

⁹⁹ Zemahşerî, a.g.e., c.4, s. 599.

bulunmaz.¹⁰⁰

Râzi, Hâkka 6. ve Fussilet 16. ayetlerde geçen bu kelimeye “gürültüsü ve soğuğu had noktaya varmış (rüzgar)”¹⁰¹ veya “sesli ve gürültülü esen (fırtına)”¹⁰² anlamlarını verirken Kamer 19. ayetteki aynı kelimeye “soğuk (rüzgar)” anlamını vermesi dikkat çekicidir.¹⁰³

Elmalılı, *sarsar* (صَرَصَر) kelimesinin tüm geçtiği ayetlerde bu kelimeye “şiddetli sesle gürleyen, gürültülü veya çok soğuk” anlamlarını vermiştir.¹⁰⁴

9. SAVT (صَوْت)

S-v-t (صوت) kökünden gelen *savt* (صَوْت) kelimesi “ses, nağme, ezgi” anlamlarına gelir.¹⁰⁵ Kök ve türevleriyle birlikte bu kelime Kur’an’da sekiz yerde geçer.¹⁰⁶ En geniş anlamda Türkçedeki ses kelimesinin karşılığıdır.

İsfahânî, “iki cismin birbirine vurulması sonucunda ortaya çıkan sıkışık hava” olarak tanımladığı *savt* (صَوْت) kelimesini “düz/yalın ses” ve “süslenmiş ses” olarak ikiye ayırır.¹⁰⁷ Ayrıca süslenmiş sesi de zorunlu ve ihtiyari olmak üzere ikiye ayırır.¹⁰⁸

Mukatil b. Süleyman *savt* kelimesine “davet/çağrı”¹⁰⁹, ses¹¹⁰, kelam¹¹¹ anlamlarını verirken¹¹² Zemahşerî, “seslenmek, ses, kelam, konuşma”¹¹³ anlamlarını verir. Razî de bu anlamlara gelen izahlarda bulunur.¹¹⁴

Bu tanımlar Kur’an’ın geneli dikkate alındığında daha kapsayıcı gözükmemektedir. Zira “bir hareket sonucu belirli frekanslarda yayılan titreşim” anlamında sesin Kur’an’daki tam karşılığının *savt*

¹⁰⁰ Zemahşerî, a.g.e., c.4, s. 436.

¹⁰¹ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 22, s. 86.

¹⁰² Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 19, s. 369-370.

¹⁰³ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 20, s. 619-620.

¹⁰⁴ Yazır, Elmalılı M. Hamdî, a.g.e., c. 6, s. 551; c. 7, s. 350; c. 8, s. 301.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, a.g.e., “s-v-t” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-v-t” md., s. 879.

¹⁰⁶ İsrâ 17/64; Tâhâ 20/108; Lokman 31/19; Hucurât 49/2, 3; Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 416.

¹⁰⁷ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-v-t” md., s. 879.

¹⁰⁸ İsfahânî, ses ile ilgili tasnifine devam ederek “ud vb. enstrümanların sesi gibi el aracılığıyla çıkan ses ve ağız aracılığıyla çıkan ses” olmak üzere ihtiyari sesi de ikiye ayırır. İsfahânî, bir tasnif daha yaparak ağız aracılığıyla çıkan sesi konuşma türünden olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırır. Ney sesini de konuşma türünden olmayan ağız aracılığıyla çıkan sese örnek olarak verir. Bknz. el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-v-t” md., s. 879.

¹⁰⁹ İsrâ 17/64 ayetinde geçen bu kelimeye “davet” anlamı verir. Bknz. Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., c. 2, s. 264.

¹¹⁰ Tâhâ 20/108 ve Lokman 31/19 ayetlerinde geçen bu kelimeye “ses” anlamını verir. Bknz. Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., c. 2, s. 341; c. 3, s. 21.

¹¹¹ Hucurât 49/2, 3 ayetlerinde geçen bu kelimeye “kelam” anlamı verir. Bknz. Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., c. 3, s. 257-258.

¹¹² Anlaşılan o ki Mukatıl b. Süleyman *kelam* lafzı ile “ağızdan çıkan ve içinde ses frekanslarını barındıran kelimeleri” (*söz*) kastetmiştir.

¹¹³ Bu anlamlar için bknz. Zemahşerî, a.g.e., c. 2, s. 678; c. 3, s. 88-89, 497; c. 4, s. 351, 402.

¹¹⁴ Örneğin Hucurât 49/2-3 ayetlerinin tefsiri için bknz. Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 20, s. 195-197.

olduğunu görmekteyiz. Yazır'ın da bu kelimeye Türkçede kullandığımız gibi “ses” anlamını verdiğini Hucurât 2. ve 3. ayetleri tefsir ederken yaptığı izahlardan anlıyoruz.¹¹⁵ Sesin şiddetinin Hz. Peygamberin sesinin şiddetinden daha yukarı çıkmaması hususundaki ayette başka bir kökten gelen *kavl* (söz) kelimesinin de zikredilmesi *savt* (ses) ve *kavl* (söz) kavramlarının anlam itibarıyla da birbirinden ayrıldıklarını bize gösteriyor.

10. SAYHA (الصَّيْحَة)

S-y-h (صحيح) kelimesinden türeyen *sayha* (صَيْحَة) kelimesi sözlükte “ses, bağırma, çığlık, çağırma, haykırış, ötme, feryat, yaygara, gürültü, azap, helak olma, zarar görme, kırma, yarma” anlamlarına gelir.¹¹⁶ Kur'an'da 13 yerde geçmektedir.¹¹⁷

İsfahânî, Yasin 29. ayette geçen bu kelimeye “bağırma, çağırma, haykırma” anlamını verirken¹¹⁸ Kâf 42. ayette geçen aynı kelimeye “sûra üfürülme sesi” anlamını vermektedir.¹¹⁹ Yine Hicr 73. ayette geçen aynı kelimeye de “korkunç ses” anlamını¹²⁰ verir.¹²¹

Mukatil b. Süleyman, *sayha* kelimesinin iki şekilde tefsir edileceğini aktardıktan sonra birincisinin “Cebrail'in dünyadaki azâb sayhası (çığlığı)” manasında olduğunu Hûd ve Hicr suresinden verdiği örneklerle izah eder.¹²² İkinci tefsirin de “İsrafil'in nefhası” anlamı verilerek yapılabileceğini Yâsin 53 ve Kâf 42. ayetlerden¹²³ örnekler vererek açıklar.¹²⁴

Zemahşerî, Hud 94. ayette geçen bu kelimeyi “cebrailin güçlü seslenmesi”¹²⁵, Yâsin 29. ayette geçen aynı kelimeyi “meleğin sesi”¹²⁶, Kâf 42. ayette geçen kelimeyi “İsrafil'in sûra üfürme sesi”¹²⁷ anlamında tefsir ederken Mukatil b. Süleyman ile aynı manaları ifade ettikleri görülür.

Râzi, Hûd 67. ayeti tefsir ederken âlimlerin *sayhanın* ne olduğu hususunda iki görüş ileri sürdüklerini; birinci görüşün İbn-i Abbas'a nispet edilerek bu ayette *yıldırım sesinin* kastedildiğini

¹¹⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 7, s. 189-190.

¹¹⁶ İbn Manzûr, a.g.e., “s-y-h” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-y-h” md., s. 880.

¹¹⁷ Hûd 11/67, 94; Hicr 15/73, 83; Mü'minûn 23/41; Ankebût 29/40; Yâsin 36/29, 49, 53; Sâd 38/15; Kâf 50/42; Kamer 54/31; Münâfikûn 63/4; Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, a.g.e., s. 417.

¹¹⁸ (... فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ وَاحِدَةً...) “tek *sayhaydı* (haykırıştı)...”.

¹¹⁹ (... يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ...) “O gün *sayhayı* (sûra üfürülme sesini) gerçekten duyarlar...”.

¹²⁰ (... فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ) “Güneş doğarken onları *sayha* (korkunç ses) yakaladı.”.

¹²¹ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “sah” md., s. 880.

¹²² “O zulmedenleri ise bir *sayha* (Cebrail'in çığlığı) yakaladı.” (Hûd 11/67, 94); “İşrak vaktine girerken *sayha* (Cebrail'in çığlığı) onları yakaladı.” (Hicr 15/73).

¹²³ “Başka değil, tek bir *sayha* (İsrafil'in Kıyamet Günü'ndeki ilk nefhasından) olmuş; derhal hepsi huzurumuza ihzar edilmişlerdir.” (Yâsin 36/53); “Hakka çağırın *sayhayı* (İsrafil'in ikinci nefhasını) işitecekleri gün...” (Kaf 50/42).

¹²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 254, 255.

¹²⁵ (أن جبريل صاح بهم صيحة) Zemahşerî, a.g.e., c. 2, s. 425.

¹²⁶ Zemahşerî, a.g.e., c. 4, s. 12.

¹²⁷ Zemahşerî, a.g.e., c. 4, s. 393.

aktarmıştır. Razî, ikinci görüşü bir rivayete dayandırarak şöyle ifade eder; Allah Cebrail'e onların ölümüne sebep olacak bir nara atmasını emretmiştir. Bu *sayhayı* Allah bilfiil yaratmış olabilir.¹²⁸

Yazır, da bu iki anlama ilaveten Hûd 94, Hicr 73, Yâsîn 53. ayetinde geçen bu kelimeye “çığlık”¹²⁹ anlamını vermiştir.

Bu ayetleri incelediğimizde *sayha* kelimesinin yaratana yaratılan arasında vasıtalı ya da vasıtasız olarak kurulan bir tür iletişim veya yaşanan dünyadan ziyade bu dünyanın sonu, ahiretin başlangıcında ya da ahirette vaki olacak olan güçlü bir ses frekansı olduğu kanaatine sahip olmaktadır.

11. SÛR (الصُّور) - SÛR'A ÜFLENME (نَفَخَ فِي الصُّورِ)

Sâra (صَارَ) fiili sözlükte “seslenmek, çağırmak, ses çıkarmak, eğmek” anlamlarına gelir ve kökü *s-v-r* (صَوْر) dır. Aynı kökten gelen *sûr* (الصُّور), “içine üflenmiş boynuz benzer bir şey, ses çıkaran eğri boynuz” anlamlarında kullanılmıştır.¹³⁰ Kur'an'da, üfürme anlamına gelen “nefeha” (نَفَخَ) kelimesiyle birlikte on yerde geçer.¹³¹ Ayrıca ses çıkarmak anlamında “*nakr*” (نَكَرَ) kelimesinden gelen ve “boru, borazan” anlamında kullanılan “*nâkûr*” (نَافُورٌ) kelimesinden kastın da *sûr* olduğu ifade edilmiştir.¹³²

Sûr ve üflemenin mahiyeti konusunda farklı görüşler vardır. Çoğunluğun görüşüne göre “*sûr*” “boynuz, boru veya borazan” anlamında bir alet, “*üfürme*” ise “o aletten çıkan korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir sestir.”¹³³

İsfahânî, Bakara 260. ayette geçen ve kökü *sır* (فَصَّرُهُنَّ) olan sözcüğün beş şekilde anlaşılabilirliğini aktarırken bunların arasında “seslenme, bağırma, çağırma” anlamının da olduğunu da ifade eder. *Sûr* kelimesine “boynuz benzer bir şey” anlamını verir ve *sûr*un içinde insanların tümünün *suret*lerinin¹³⁴ bulunduğu¹³⁵ için böyle isimlendirildiği rivayetini aktarır.¹³⁶

Mukâtil b. Süleyman, *sûr*un ne olduğu üzerinde durmaktan ziyade üfürmenin İsrâfil tarafından

¹²⁸ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 13, s. 64-65.

¹²⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 4, s. 564; c.5, s. 217, c. 6, s. 422.

¹³⁰ İbn Manzûr, a.g.e., “s-v-r” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “s-v-r” md., s. 882; Ayrıca bkz. Bebek, Adil, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., “Sûr” md., c. 37, s. 533, 534.

¹³¹ En'âm 6/73; Kehf 18/99; TâHâ 20/102; Mü' 23/101; Neml 27/87; Yâsîn 36/51; Zümer 39/68; Kâf 50/20; Hâkka 69/13; Nebe 78/18.

¹³² Bu kelime Müddessir 8. ayette iki kere geçmektedir (فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ). İsfahânî, bu kelimenin (*nâkûr*) anlamının “*sûr*” olduğunu ifade eder. Bu şekliyle ayetin anlamı şöyledir: “O sûra üfürüldüğü zaman var ya!”. Ayrıca aynı kökten gelen “*nakîr*” (نَكِيرٌ) kelimesi de Kur'an'da iki şekilde de “*zerre*” anlamında kullanılmıştır. (4 Nisa 53, 124); İbn Manzûr, a.g.e., “n-k-r” md.

¹³³ Bebek, Adil, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., “Sûr” md., c. 37, s. 533, 534.

¹³⁴ Aynın kökten gelen “*sûret*” kelimesine atfen.

¹³⁵ (أَنَّ الصُّورَ فِيهِ صُورَةُ النَّاسِ كُلِّهِمْ)

¹³⁶ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “svr” md., s. 882.

yapılacağı¹³⁷ ve canlıların *sûrdan* çıkan *sesin* şiddetinden dolayı korkup öleceklerini ifade etmesi dikkat çekicidir.¹³⁸

Râzi, Neml 87. ayette geçen *sûr* kelimesini “İsrafil’in ona üfleyip onu çalacağı boynuza benzeyen bir şey” olarak tefsir eder. *Sûrdan* çıkan *sesin* şiddetine insanların tabiatları, güçleri dayanamayacağından derhal dehşete kapılırlar ve düşüp ölürler. Râzi, bu kelimeyi açıklarken bir de benzetme yapılmış olabileceğini ifade eder ve “karargâhtan çıkan askerlerin toplanması nasıl borazan sesi ile oluyorsa ölümlerin çağırılması da aynı şekilde temsili olarak anlatılmış olabilir” der.¹³⁹

Elmalılı, Neml 87. ayette geçen *sûr* kelimesini tefsir ederken müfessirlerin çoğunun görüşüne kendisinin de sahip olduğunu aktarır. Ona göre bazı hadislerde rivayet edildiği üzere *sûr*, “büyük boru gibi bir şeydir” ve üç defa üfürülecektir. Birincisi, *nefha-i feza* (dayanamama, korku üfürmesi), ikincisi *nefha-i saik* (yok olma), üçüncüsü ise *nefha-i kıyam* (kalkma) üfürmesidir ve buna memur olan melek de İsrafil’dir.¹⁴⁰

12. ZECRA (زَجْرَة)

Z-c-r (زجر) kökünden gelen bu kelime sözlükte “seslenmek, haykırmak, azarlamak, caydırmak, uzaklaştırmak, kovmak, men etmek, nehy etmek, sürüklemek” anlamlarına gelir. Kur’an’da geçen *izducira* (إِذْجِرَة)¹⁴¹ ve *müzdecer* (مُزْدَجِرَة)¹⁴² kelimeleri de bu kökten gelir. Aslı “*iztecera*” (إِزْتَجِرَة) dır ve anlamları aynıdır.¹⁴³ Her iki formda Kur’an’da altı yerde geçer.¹⁴⁴

İsfahanî, *zocr* (الزَّجْرَة) kelimesinin “*sesle yada seslenerek* tard etmek, kovmak veya sürüp uzaklaştırmak” anlamlarına geldiğini aktardıktan sonra bu kelimenin bazen yalnızca kovma¹⁴⁵ veya sürüp uzaklaştırma¹⁴⁶, bazen *ses ve seslenme*¹⁴⁷ anlamında kullanıldığını, bazen de bu anlamların tamamını ihtiva eder şekilde¹⁴⁸ Kur’an’da geçtiğini ilgili ayetlerden örnekler vererek ifade eder.¹⁴⁹

Zemahşerî’nin, Sâffât 19. ayette geçen *zocr* (زَجْرَة) kelimesine “sayha, savt (ses)” anlamını

¹³⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, c. 1, s. 354; En’am 6/73.

¹³⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., c. 3, s. 139; Zümer 39/68.

¹³⁹ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 17, s. 464-465.

¹⁴⁰ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 6, s. 165.

¹⁴¹ Kamer 54/9.

¹⁴² Kamer 54/4.

¹⁴³ İbn Manzûr, a.g.e., “z-c-r” md.; el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “z-c-r” md., s. 663.

¹⁴⁴ Sâffât 37/2, 19; Kamer 54/4, 9; Nâziât 79/13.

¹⁴⁵ Kamer 54/4.

¹⁴⁶ Sâffât 37/2.

¹⁴⁷ Nâziât 79/13.

¹⁴⁸ “Onların kovulmalarının sebebi bağırp çağırılmalarıdır.”, Kamer 54/9.

¹⁴⁹ el-İsfahânî, Râgıb, a.g.e., “z-c-r” md., 663.

verirken¹⁵⁰ Nâziat 13. ayette geçen aynı kelimeye “*sayhadan* daha hafif şiddetli *ses*” açıklamasını yapması dikkat çekicidir.¹⁵¹

Râzi, Sâffât 19. ayette geçen *zecra* (زُجْرًا) kelimesini izah ederken “sevk edilmeleri esnasında davarlara ve develere bağırma, nara atma, çağırma, sayha, nida” anlamlarına geldiğini aktarır. O, bu *sayhanın* ölüleri kabirlerinde uyumaktan men ettiği, onları kabirlerinden kalkıp kıyama durmaya sevkettiği için *zecretun* (sevk etme) denildiğini ifade eder.¹⁵² Râzi, Nâziât 13. ayetin tefsirinde bu kelimeye *seslenme* anlamını verir. Zira Arapçada birisi deveye seslendiğinde bu kelimeyi kullanır. Ayetteki *zecra* kelimesi ile kastedilen, sûr'a ikinci üfürüştür, bu da İsrâfil'in üfleyişidir. Toprağın içindeki ölüler bu *sesi* duyar ve yerinden kalkarlar.¹⁵³

Elmalılı, Saffat 2. ayeti tefsir ederken geçen *zacr* kelimesine “sataşma ile bağırıp azarlayarak bir şeyden uzaklaştırma” anlamını verir. “Haylayıp sevk etmek ve bağırmaksızın men etmek” manalarında kullanıldığını da ifade eder.¹⁵⁴ Ancak Yazır, Naziat 13. ayette geçen aynı kelimeyi tefsir ederken bu sefer “haykırış” ve “sesleniş” anlamlarını verir.¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ Zemahşerî, a.g.e., c. 4, s. 38.

¹⁵¹ Zemahşerî, a.g.e., c. 4, s. 694.

¹⁵² Saffat 37/19; Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c.18, s. 587-588.

¹⁵³ Er-Râzi, Fahrüddin, a.g.e., c. 22, s. 468.

¹⁵⁴ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 6, s. 430, 431.

¹⁵⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e., c. 8, s. 514.

SONUÇ

Kur'an'ın insan, hayvan, çalgı ve tabiat seslerine vurgu yaparak hitap ettiğini; hırıltı, harıltı, hohlama, bağırma, çağırma, seslenme, nida, uğultu, çığlık atma, feryat, yaygara, gürültü, haykırma gibi insanın çevresinde var olan, algılayabildiği ve anlamlandırabildiği seslerden örnekler vererek hitabı güçlendiğini görmekteyiz. Kur'an, özellikle kıyamet ile ilgili olayları anlatırken zecr, sûr, sayha, sahha, karia, nida (yevmü't-tenâd), davet kelimelerini kullanarak sese kuvvetle vurgu yapar. Dünya ve ahiret hayatını birbirinden ayıran bu dehşet verici olayın içinde ses çok önemli bir yer tutar. Böylece kıyametin başlangıç anının fark edilmesi için şiddetli ses anlamına gelen kelimeleri sıklıkla kullanır. Bu sesin ardından insanların verecekleri tepkileri ve tabiatta olacak olan büyük değişimi anlatır. İnsanların buna hazırlıklı olması gerektiği mesajını verir. Zira dünyanın sonu veya büyük değişimin başlangıcı ses ile olacaktır.

Diğer taraftan İsrail'in üfürerek ses çıkaracağı boynuz benzer bir alet olan *sûr* kelimesinin Kur'an'da on ayette geçmesi dikkat çekicidir. İlk dönem eserlerde *sûr*un mahiyeti hakkında fazlaca bilgi bulunmaması ve boynuz benzetilmesi hususundaki genel kabul, bu kelimenin Arap toplumunun zihninde var olan bir şeye tekabül ettiği izlenimini verir. Üflemeyle birlikte ses çıkarması ve bu sesin seviyesinin insanları korkutacak hatta onları öldürecek şiddette olması dikkat çeken diğer husustur.

Kur'an, kıyametle doğrudan ilgisi olmayan ve insanın duyup algılayabileceği başka kavramlara da yer vermiştir. Örneğin *dabh* kelimesi, atın koşarken çıkardığı ses/hırıltı anlamına gelir ki dönem itibarıyla Arap toplumunun hiç de yabancı olmadığı bir sestir. Ya da *zecr* kelimesi, sevk edilmeleri esnasında davarlara ve develere bağırma anlamına gelir ki bu da o günkü Arap toplumun yabancı olduğu bir ses değildir. Ya da *sayha* kelimesine verilen anlamlardan biri de yıldırım sesidir ki bu da o günkü toplumda duyumsal karşılığı olan bir kelimedir.

İnsanın beş duyusundan biri olan işitmenin konusu olan “ses” ile ilgili kavramların Kur'an'ın nazil olduğu dönem itibarıyla halkın anladığı ve tepki verdiği kavramlardan seçilmesi Kur'an'ın bir anlatım şekli ve üslubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Kur'an, nazil olduğu döneminde Arapların sosyal yaşantısı içinde kullandıkları kelime ve kavramlara uzak kalmamıştır. Hitabın etkisini güçlendirmek için toplumda var olan yerel kavramlara da zaman zaman yer vermiştir. Bu kavramlardan bazıları da ses ile ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li elfazi'l-Kurâni'l-Kerîm*, s. 418, Dar-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Bebek, Adil, "Sûr" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- Buhari, Muhammed İbn İsmail, *Sahih-i Buhari*, çev. Sofuoğlu, Mehmed, Ötüken Yay., İst., 2004.
- Cilacı, Osman, "Dua" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- Çağrı, Mustafa, "Dua" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- Çetin, Abdurrahman, "Ezan" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- el-İsfahânî, Râgıb, *Müfredât-u Elfâzi'l-Kur'ân*, "s-v-t" md., çev. Yusuf TÜRKER, Pınar Yay., İst., 2010.
- Er-Râzi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, Akçağ Yay.
- Halaçoğlu, Yusuf, "At" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- Hökelekli, Hayati, "Duyu" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yay., İst., trs.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-'Arab*, Beyrut, 1990.
- İmam Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Buruç Yayınları, İstanbul, trs.
- Kesler, Muhammed Fatih, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygambere Hitaplar I*, AÜİFD, c. 18, sayı 2, 2002.
- *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygambere Hitaplar II*, AÜİFD, c. 19, sayı 1, 2003.
- Koca, Fatih, *Ezanı Güzel Okumayı Öğrenme Hususunda Bir Çalışma (Kalıp Ezan Çalışması)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 56:2, yıl 2015.
- Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yay., İst., trs.
- *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, c. 3, s. 453, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2003.
- Önen, Ufuk, *Ses Kayıt ve Müzik Teknolojileri*, Çitlembik Yay., İst., 2007.
- Parlatır, Selahattin, "dua" md., *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., trs.
- Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Gavâmîzi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Viücuhi't-Te'vil*, c. 4, s. 705, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407.